

Симеон А. Симеонов/S. A. Simeonov

БЪЛГАРИТЕ И БЪЛГАРСКОТО ОСВОБОЖДЕНИЕ
В ИТАЛИАНСКАТА КОНСУЛСКА
КОРЕСПОНДЕНЦИЯ

*The Bulgarians and Bulgarian Liberation in the Italian
Consular Correspondence*

The article explores the ways the Bulgarian National Movement for Independence reflects upon the Italian Consular Correspondence conducted in the 70s of the 19th century. What the author considers of importance is the Italian diplomats' attitude as representatives of a Great Force with no direct interest on the Balkans. The main objective of the Italian policy, as with regard to the East, is to keep the Ottoman empire intact. The Italian diplomacy's political attitude towards the Liberation of the Bulgarian nation is subordinate to serving the fore-mentioned aim. Objective evaluations and unrealistic ideas intertwine, caused by the necessity of Russia to be hindered from using the Bulgarian National Cause to their benefit.

В десетилетието преди Руско-турската война от 1877–1878 г. младото италианско кралство приключва (в общи линии) своето политическо обединение и, едновременно с това, набавя ориентири за включване с активна позиция в европейските отношения. С динамичната си геополитическа физиономия Балканите се очертават като естествено направление за италианския интерес, още повече, че Европейският югоизток е и прилежаща зона за финансово-търговското проникване на Рим. В тази връзка, разгръщащите се в границите на Османската империя националноосвободителни движения и борби не могат да имат за официална Италия само облика на близък за италианския национализъм и, съответно, бъдещ съчувствие феномен. Те се превръщат по-скоро в терен за интензивно дипломатическо присъствие, по линия на което Кралството търси възможности за откриване и отстояване на собствена концепция за балканска политика¹.

Бидейки през указания период все още една от силите със статут на незаинтересована в региона, Италия не бе могла да се обвърже с друга формула за ефективно участие, освен общоевропейския интерес. Положението ѝ на средиземноморска държава обаче налага “италианският” акцент в тази формула да обслужва из-

ключително централно- и западноевропейските нагласи и цели за сметка на Изтока, т.е. Русия. Амбициите на петербургското правителство да излезе от изолацията, наложена му след Кримската война, и особено активността, разгръщана от царската дипломация в Цариград и на Балканите, се тълкуват в Рим като ново настъпление на панславизма, сам по себе си заплаха – традиционна по дефиниция – за военно-стратегическите, икономическите и дори културно-историческите перспективи на европейския Запад в направление Юг-Югоизток. В светлината на това разбиране е естествено твърдото за момента становище на Италия в защита на османския териториално-политически интегритет, що се отнася до руските домогвания, доразвито в една по-раздвижена визия (макар и в същата рамка), когато иде реч за състоянието, проблемите и решенията, касаещи подчинените народи. Иначе казано, управляващите в Рим не могат да си позволят свободата да разглеждат различните национални тежнения в духа на тяхната независима и достойна за подкрепа изява, а изключително през призмата на великоруския държавен интерес, склонен да ги използва за свои цели.

Един от христоматийните примери в този смисъл е отношението към българския въпрос, който, както се оказва, предлага и някои допълнителни “удобства” за интерпретативна устойчивост на предварително зададения модел за поведение в Ориента.

От публикуваните документални сборници, включващи частично или изцяло донесения на италианските консулски служби в българските земи на Османската империя, настоящото изследване се ограничава до информацията и анализите в няколко, по-скоро обобщаващи текста. Те са полезни с това, че търсят комплексното в картината на актуалните видими и прогнозни тенденции, касаещи българското национално движение в собствен и общобалкански формат. Приемливи са и поради факта, че отразяват гранични зони в отделните фази на “освободителния” сюжет, като например: 1) появата на новите “млади” в емиграция през 1868–1869 г. с изцяло антируската им и, по същество, проевропейска програма за самостоятелно развитие на народното дело; 2) ситуацията след големия пробив в тази програма с разкриването на Вътрешната революционна организация, залавянето, съдебния процес и смъртните присъди над Димитър Обци и Васил Левски; 3) началото на реалното освобождение чрез подмяната на националната инициатива с намесата на Русия и обявяването на Руско-турската война през 1877 г.; 4) “българската” перспектива в следосвобожденската реалност, доминирана от установеното вече мощно руско влияние.

В доклад от 6/18 май 1870 г. италианският консул в Русе Чезаре Дурандо обобщава пред своя външен министър във Флоренция (до 1871 г. столица на Кралството) състоянието на българското революционно движение в емиграция и вътре в страната. Две са според него старите партии, които си поставят за цел да работят за националната кауза: радикалнационалната, която в по-голяма степен се стреми

към независимост, и “руската”, подкрепяна от Петербург, чиито стремеж се ограничава до реформиране на османската система с християнско автономно управление, почиващо на нелиберални, авторитарни принципи. Не липсват последователи на тези две партии и на юг от Дунав. Дурандо определя патриотите в Българско като по-законспирирани, но и значително оредели след неуспехите в края на 60-те години. “Руската” партия тук, от друга страна, е дефинирана като партия на нотабилите-чорбаджии, която е по същество камарила и, разполагайки с общинската власт, се грижи предимно за своите интереси².

Консултът дава кратка характеристика и на една нова, трета партия, която е в процес на формиране. Партията на младите българи, според Дурандо, обединява мнозина, напуснали национал-радикалната партия, разочаровани от нейните ръководители. Тази партия смята, че преди да се вдигне въстание е необходимо да се подготви почвата като се разпространява образованието и се подобрява материалното положение на масите. Сдружаването с Русия се отхвърля решително, защото “последната подкрепя българите само заради свои собствени цели”. Счита се още, че младите хора трябва да се учат на Запад, а не в Русия, където обучението е непълно, повърхностно и църковно. Дурандо подчертава, че според тази партия западната граница на България се простира от Ниш до Солунския залив, което обяснява “защо българинът е само малко приятел на сърбина и почти неприятел на елина”³.

След подробната информация за изброените структури обаче, консултът задава и резонния въпрос: “Каква е силата на всички тези партии в България?” Почти никаква, гласи отговорът му, тъй като броят на привържениците е крайно ограничен, а нямат и средства. Според италианския дипломат, “голямото мнозинство българи представлява една маса от невежи, безразлични, алчни и подчинени хора” като акцентува и върху обстоятелството, че “не биха могли да се пресметнат предателствата и доносите между братя, роднини и приятели”. На този фон заключението на Дурандо е в известен смисъл колебливо и умерено-оптимистично: “създаването на българския въпрос е още далечно, но вече се е очертало едно движение с някои тенденции и определена цел. Затова няма да е безинтересно да се следи неговото развитие”⁴.

Девет месеца по-късно италианският консул в Русе изчиства всякакви съмнения относно разнопосочието на тенденциите в политическите настроения и действия сред емигрантите и в Българско. Докладът му от 8/20 февруари 1871 г. отново припомня характеристиките на “млади” и “стари” като набляга върху задълбочаващото се различие между тях: “старите” гледат към Русия, а другите — на Запад и биха искали да се опрат на сърбите. “Младите” разбират, че трябва да се подготвят. Те са устремени към образованието”⁵. Що се отнася до някои податки за активизиране на българите в империята, Дурандо също е склонен към по-определена категоричност. Според него емигрантите се заблуждават по отношение на политическата обстановка в тяхната родина. Дипломатът счита за неоспорим факта,

“че всички българи, били те заможни или бедни, търговци или селяни, са единодушни в желанието си да бъдат освободени от турското господство. Но що се отнася до това, *те да се освободят сами* (к.м. С. С.), Дурандо е на мнение, че по-голямата част от тях не мисли за това. Според интересната метафора на консула, “българите приемат и дори допускат своето освобождение като неминуема необходимост, *така както се приема суровият климат*” (к.м. С. С.), но че реално – и това се отнася най-вече до разбиранията на по-образованите – към този момент подобни действия са невъзможни. Последните с право отбелязват, подчертава авторът, че “безумните усилия, вместо да помогнат за напредването на тяхната еманципация, ще изхабят и разпилеят малкото сили, които иначе постепенно и упорито събирани, ще доведат един ден до победата”. Дурандо поставя ясен знак за своя поглед върху коментирания въпрос с убедителната вече постановка, че именно в схващанията на образованите “млади” във вътрешността се състои истинската същност и прогресът на българското движение⁶.

От изнесеното като информация и анализ до тук добре личи, че италианският консул в Русе ни най-малко не плаща дан на предвзетата склонност на Рим да поставя славянската (и в частност, българската) освободителна кауза в знаменателя на руската близоизточна политика. Към този момент Дурандо разглежда българската национална активност в нейния собствен формат и стига до заключението: първо, за обективната ѝ несъстоятелност като потенциал за самостоятелно въоръжено действие; и второ, за по-скоро мирния характер на полезната за българите перспектива, която се нуждае от време и умела национална стратегия, не за разпиляване, а за акумулиране на силите в реално градиво. И доколкото може все пак да се долови елемент на предвзетост в това убеждение, то е фиксирано твърдо в антитезата “емигрантски структури – вътрешно население” и по-точно в доказаната през последното десетилетие неспособност на първите да поемат и изиграят ролята на ръководна сила в общонародното дело. Оттук и онова, което на този етап остава в скрит аналитичен ракурс, а именно, че при откроената неефективност на емигрантските начинания, всяко тяхно по-сетнешно упорство в тенденцията на въоръжените акции би се изродило само и единствено в повод за чужда намеса. Иначе казано – в такава изходна проекция на събитията, която би заличила или, в най-добрия случай изкривила, трайно собствено-българската перспектива.

Последиците от тази тенденция излизат най-е след несполучливия опит на европейски ориентираната “млада” българска партия на действието да стигне до край в усилието да съхрани инициативата в ръцете на нацията. Това е, по определението на някои автори, маджинисткият етап на българската национална революция, при който се мобилизира максимално вътрешния ресурс в подготовка на решаващата битка за освобождение⁷. Делото на Васил Левски впечатлява със своя размах до замисъла и нивото на постигнатата подготовка⁸. Известно е обаче, че създадената от него Вътрешна революционна организация не се привежда в действие основно поради причини, подчертавани не веднъж и от Дурандо: липсата на съгласуваност

с дейците в емиграция, вътрешната съпротива и недостигът на средства. В крайна сметка, установените от средата на 1872 г. две ядра в ръководната концепция на организацията налагат практика, която уязвява фатално вътрешната консолидация и води до логичния крах на начинанието няколко месеца по-късно.

Резонансът в дипломатическия свят на събитията около Арабаконашкия обир и последвалите разкрития, разбира се, няма за информационен източник и акцент реалния мащаб на “българската конспирация”. Спекулациите от турска и най-вече от руска страна успяват да омаловажат до голяма степен истината за Софийското дело. Известно е, че посланикът на Петербург в османската столица, генерал Николай Игнатиев, прави всичко по силите си да ограничи и тушира турската активност по случая. Целта му е да предпази Русия от компрометиращи факти и ненавременни ангажименти, възможни при едно рязко ескалиране на разкритията и, съответно, на политическия им отзвук в Европа⁹. Успехът на Игнатиев е всъщност победа над англофилската опозиция в цариградския управленски елит, чийто водач, лидерът на “младите” османи Митхад паша (отстранен от великото везирство през октомври 1872 г.), води с проруското лоби в кабинета тежка битка за връщане във властта. Ето защо онова, което застава като акцент в дописките на европейските наблюдатели по “българската конспирация” е не политическият ѝ характер и значение, а интригите доколко тя е руско (или сръбско) начинание, както и нейното криминализиране, дело основно на царската дипломатия. Показателно е, в тази връзка, че италианският генерален консул в Русе дори не споменава в докладите си имената на Левски и Общи, при все, че приема за поправдиво русофобското гледище по въпроса, поддържано от Лондон¹⁰.

Естествено за Чезаре Дурандо проблемът се състои в незримото настъпление на панславизма, но главна вина за това той открива не другаде, а в самото управление на Портата. Пред Шакир бей, сподвижник на Митхад и член на комисията по разследване и съдене на съзаклятниците в Орханийско, той неведнъж аргументира становище за първостепенната важност на подбудите за бунтовното поведение на българите. Още през декември 1872 г., когато беят и неговите колеги минават през Русе на път за София, консултът заявява, че “само като се усмирява [чрез арести и репресии] съвсем не се пречи на подновяването на други опити за въстание, в които още повече ще укрепва националният характер, ще се събира омразата на българите”. В резултат на което, според прогнозата на Дурандо, “Портата ще отслабне, на българския въпрос ще се помогне въпреки желанието ѝ и така ще се подготви много опасно бъдеще за империята”¹¹.

Казаното потвърждава разбирането за това, че, ако и да упорстват в изявите на своето недоволство, то, независимо от интензитета на техните действия, степента на омразата и цената на жертвите им, българите не биха били в състояние да надскочат прага на съществуения си мотив, т.е. отвъд необходимостта и желанието да им се помогне. В този контекст Дурандо формулира теза за шанса на Портата да укрепи положението си като елиминира Петербург в съперничеството именно

за ролята на *помагащия*. Заявено в прав текст, консулт настоява цариградското правителство да се обърне към политиката на реформи и облекчи в някаква степен състоянието на българското население. Препоръчвайки такъв завои във вътрешната политика на империята обаче, италианският дипломат далеч не се ограничава с формалния довод, че това би била политиката, приета и толерирана от неговото правителство. Напротив, в приведените от него аргументи тежи точно “българският” познавателен елемент, което за момента е обстоятелство, удобно обслужващо и италианската концепция за източна политика.

В доклад от 8/20 март 1873 г. дипломатът информира за своя втори разговор с Шакир бей, който, след приключването на процеса в София, заедно с останалите членове на извънредната комисия отново минава през Русе, сега на път за османската столица. Пред своя събеседник Дурандо подчертава, че с подходящи подобрения властите биха могли да привлекат към себе си голямата маса от населението, която е спокойна и трудолюбива. Според него, управляващите не трябва да се оставят да бъдат напласнени от националното движение на българите, а да се стараят да го ръководят в своя полза, подпомагайки го в неговото своеобразие, за да се откъсне то от влиянието на панславизма.

Геополитическата карта на българските интереси е другият силен аргумент, изтъкнат от дипломата. Българите, утвърждава Дурандо, нямат фантастични желания (както гърците и сърбите), освен тяхната естествена територия; целта им е определена в техните граници и, ако това бъде получено чрез доброто желание на Високата порта, тяхното най-полезно и най-голямо преимущество би било да се придържат към политиката, следвана от правителството на султана. Консулт уточнява още, че откъм Дунава българите се намират в допир с румънската народност, с която нямат перспектива, нито за съединение, нито за икономически интриги, докато, откъм страната на гърците и сърбите ще бъдат принудени да отблъскват агресивни намерения. В този смисъл, изолирана на север и обсадена на юг и запад от панелинизма и панславизма, т.е. от общи неприятели с Високата порта, българската народност ще бъде принудена да гради отбраната и съществуването си предимно върху подкрепата на Цариград.

Дурандо не пренебрегва аргументи, почерпани и от историята на турско-българските отношения. Той припомня, че в първите години след попадането ѝ под османска зависимост, България е дала силна християнска помощ на султановите войски. Но, акцентува консулт, тогава българите са се ползвали с привилегии и собствена администрация, за разлика от сега, когато всичко им е отнето, а лошото управление е достигнало най-непоносимата си точка. Ако българите бъдат подкрепени в материалните им интереси, те ще напуснат незабавно руските агенти, защото, убеден е дипломатът, не бива да се смята, че в България има голяма любов към Русия. Той е осведомен и не пропуска да подчертае, че сред многото заселници, емигрирали там през 1860–1861 г. малкото останали живи са се върнали с убеждението, че “турчинът е по-добър от русина”¹².

В светлината на очевидното обстоятелство, неизменно подчертавано в разговорите и от Шакир бей, че в актуалния момент Турция не счита за целесъобразно да се обвързва с курс на “обгрижване” по отношение на българите, горните построения на италианския дипломат могат да се преценят като пример за политически нереалистичен подход, предпочел пожелателното пред възможното. Не би могло да се отрече обаче, че тази нагласа произтича от открити тенденции в разгръщането на българския “освободителен” процес, които се приемат все по-притеснително поради ориентацията им към *абсолютна зависимост* от извънбългарски намеси и решения.

По презумпция, аргументите на Дурандо стоят в подкрепа на онова разбиране, според което силата на автентичния български ангажимент за момента не е в политическото противопоставяне, а в съзряването, в перспективата на натрупване, което е типично възрожденски приоритет. Политическата интуиция, демонстрирана от италианския консул, залага на тази тенденция и ѝ придава възможно най-полезната актуална рамка – свобода на инициативата и на автономното национално развитие в системата на една децентрализирана Османска империя, предпочела реформите по собствен път, а не под натиск. Последното уточнение е от значение, поради факта, че в условията на една самореформираща се система на управление възможността за определена консолидираща тенденция (в отношенията между българи и турци) винаги би имала повече шансове поради доброволното отдаване от страна на султана на част от неговия суверенитет¹³. В обратния случай, наложената отвън (по дипломатически път или война) реформа неутрализира поначало консолидиращия ефект, доколкото загубата на суверенитет вече става за сметка на чужд такъв, който по силата на отвоюваната доминация се разширява и утвърждава като “свой” в съзнанието на “освободените”. Кавичките тук фиксират усложняващия ефект и на самото “освобождение”, което на практика се отлага като реалност до момента на излизането от опеката на този нов, чужд суверенитет, припознат по необходимост за полезен, но не винаги.

Избухването на Босненското въстание и разгръналата се от лятото на 1875 г. поредна Източна криза потвърждават порочността на предпочетената от Цариград вътрешнополитическа линия. Вследствие на това официална Италия се дистанцира от позицията на ментор спрямо Портата, без обаче да губи и принципно предпазливото си отношение към борбата на подчинените ѝ народи. В този смисъл, и след отзоваването на Чезаре Дурандо през 1874 г., отразяването на българската проблематика в италианската дипломатическа преписка запазва аналитичната си насоченост, но с нарастващ елемент на тревожност. Характерен акцент в това отношение бележат дните на Априлското въстание от 1876 г. и неговия погром, когато представителите на Рим застават категорично в защита на българското население. Според констатацията на британския опозиционен лидер-либерал Уилям Гладстон, Италия е всъщност единствената европейска държава след Русия, която официално и без всякакви уговорки заема критично отношение спрямо изстъпленията на турските власти¹⁴. В какъв контекст следва обаче да се разглежда тази позиция?

Меродавното мнение в българската марксистическа литература, робуваща по принцип на революционните приоритети, обяснява поведението на Рим с факта, че правителството на Апенините в момента е лъвобуржоазно и, бидейки в някакъв смисъл последовател на Мацини и неговите радикал-национални идеи, демонстрира позитивен ангажимент към българските усилия за еманципация¹⁵. Друго мнение, публикувано в посткомунистическата епоха, залага на твърдението, че “когато на Запад са реферирали върху Април’76, защитниците на българите са настоявали, че никакво въстание не е имало и че става дума за клане над мирни, невинни поданици”¹⁶. Документите свидетелстват, че италианската позиция кореспондира по същество с втората гледна точка, доколкото и консултът в Солун Фоскарини, и колегата му в Русе Де Губернатис, и посланикът в Цариград граф Корти говорят за извършени насилия над християнското население, изразявайки категорично своя протест¹⁷. Фокус върху политическия характер на събитията тук не съществува извън разбирането на проблема като изцяло вътрешнотурски, в чиито формат следва да се търсят и необходимите решения. В този смисъл, пробългарските инициативи на италианската дипломация не излизат извън рамката на общоевропейските усилия във встъпителната фаза на кризата, когато шансовете за натиск върху Портата като че ли все още не са изчерпани.

Разбира се, управляващите в Рим не биха могли да знаят за осъществените през лятото на 1876 г. секретни преговори между Русия и Австро-Унгария, поставили начало на новата насока за намиране на сепаративни решения по кризата¹⁸. Доразвила се след провала на Цариградската конференция, но вече във видимата перспектива на руско-турския конфликт, тази тенденция оказва силно влияние върху политиката на Италия, преориентирайки я рязко към старото разбиране за заплахата от настъпващия в Изтока панславизъм. В така подновената позиция на италианската дипломация отношението към българската проблематика също търпи промяна: от тук нататък съдбата на българите и българския въпрос губят невинността си на морален казус и се трансформират логично в зона на критични анализи предвид ясната им предпоставеност на преки проводници за руската агресия на Балканите. Не може да не се подчертае обаче, че този завой в поведението на италианските наблюдатели далеч не заличава и обективния поглед върху трагизма на българския народ, тъкмо напротив.

“Какво мисля сега, когато русите приближават?” С този въпрос започва доклада от 10/22 май 1877 г. на консула в Русе, Енрико Де Губернатис. И продължава: “никакво вълнение, сред масите царува апатия, както винаги... Липсва съзнание за избавление, за освобождение...Религиозната война, която неблагоприятно прокламира руският императорски манифест, не произведе никакво впечатление. Българинът не е фанатик; като човек на реда, той избягва безредиците; не са му присъщи сектите, заговорите, опасностите, революциите. Земеделецът обича своите ниви и въобще не го влекат авантюрите. Следователно, неоснователни са безпокойствата на властите, след като никаква заплаха не може да дойде от хора – смирени, отпус-

нати, безразлични, безропотни. Всеки предишен бунт, вдигнат другаде, пренесен тук се обезсилваше в спокойствието на онези, които трябваше да го подкрепят и подсилят; последното въстание беше вдигнато в някои райони на Тракия, но населението отсам Балкана отказа да му подаде ръка, въпреки горещите апели на въстаналите към събратята им от Търново, Враца, Габрово, Севлиево, Троян. В действителност, докато християните от провинцията днес не изпитват друга емоция, освен страх, и пред факта на избухналата война са се снишили дотолкова, че са почти невидими, турците обратно, са открити, дейни и нагло важничат, като че ли предстои тяхното освобождение, а не това на българите. Начинът, по който българите разбират свободата е по-скоро представа за връщане в миналото – нова робия, погазване на достойнството, “освобождение” на данъците, свобода за разбойничеството”¹⁹.

От приведения откъс става ясно, че авторът не излиза от обобщената представа за народностните характеристики на българите, маркирани по-рано в докладите на Дурандо. Признанието във вътрешноведомствената преписка за това, че събитията от Април ’76 са все пак въстание, макар и продиктувано от убеждението за стремежа към свобода, натежава повече с усета за преобладаващата пасивност, израждаща усилието в жертвоприношение. Не е случайно, в този смисъл, че Де Губернатис внася и една допълнителна детерминанта на етнопсихологическия статус у българите, откроена особено в установилата се вече конфликтна ситуация. Това е страхът, който обаче, освен в актуалната емоционалност на “снишения” роб, прозира като “проба” за политически изграден манталитет и в бъдеще, след евентуалното освобождение. Ето как възпроизводството на робските нагласи (безсилието пред очакваната смяна на една тирания с друга) сред българското население и в новите условия на “свобода” се превръща в поредния “крайъгълен камък” за анализ на руската заплаха в Изтока, намерил място в италианската дипломатическа преписка. В по-късен свой текст Де Губернатис разработва подробно тази проблем, при това с майсторство, което му позволява да постави тясно италианската гледна точка и загриженост в по-общия европейски аспект на тревога от заместването на мюсюлманска Турция с азиатска Русия в България.

Споменатият текст е есе, което носи заглавието “Елинизъм и панславизъм”. Написан в края на Руско-турската война, той е открит в архива на италианското външно министерство като приложение към доклад на консула от 18 февруари/ 2 март 1878 г.²⁰ Във финалния абзац на текста Де Губернатис търси отговора на въпрос, очевидно провокиран от предварителна информация за договора, дискутиран по същото време в Сан Стефано: “Би ли била полезна за Европа една България, която се простира от Дунав до Егейско море и от Черно до Адриатическо море?” Тежестта в отрицателното му становище пада върху изключителното влияние, което Русия ще упражнява в новата държава. Авторът подчертава, че “ако преди училищата, учителите, схизмата, революциите бяха нейно дело, вече нейно дело ще бъдат институциите, системата на управление”. Народът, пасивен към

естественото развитие, ще стои безропотно в подкрепа на правителството. В този смисъл, “не България, предупреждава дипломатът, а Русия се приближава към нас; не Русия на Петербург, Русия културна и жадуваща цивилизация, а варварска Русия, Русия, враждебна на Европа, Русия на онези, които чуваме да казват: “Ние ще ви монголизирате”. Като припомня целите на италианската политика в региона, Де Губернатис отбелязва, че страната му не стои против освобождението на народите. Друг е въпросът обаче – и той го задава без заобикалки, – дали българите заслужават свободата си? Отговорът е безполезен след свършения факт, заключава консултът, “нека да бъдат освободени, но да не им се позволява нещо във вреда на други, които *доколкото повече заслужиха независимостта си* (к.м. С.С.), са за нас елемент на сигурност”²¹.

Последната констатация ни връща към същинската част на есето, където в историческа ретроспекция – не чисто фактологична, а по-скоро концептуално разгърната – авторът проследява взаимоотношенията между гърци и славяни от VII до XIV в., а също и в проекцията на актуалната за момента тенденция на разпад на Османската империя. Внушенията, отнасящи се до “българската” линия в анализа, Де Губернатис обобщава в две тези. Първата касае политическата зрялост на българите, готовността им за свободата като ниво на осъзнатост и съпричастност. Според интерпретацията на автора, очевидната липса на такава се корени в българския манталитет, чийто психологически и културен заряд е замразен в своята първичност към момента на османското завоевание. Вина за това Де Губернатис открива в характера на средновековната българска държавност, която не успява да превърне народа в свой, да култивира в него ценностите на национално единение и културна самостоятелност, да му отдаде онова усещане за сила, което, осъзнато в дълбочина, да го стабилизира за една трайна и позитивна историческа перспектива. Напротив, средновековните български владетели, особено през царския период, предпочитат да пилят националното усилие в нескончаеми завоевания, подчинявайки политиката си на един стремеж към разширение, изцяло заменил потребността от вътрешна консолидация. Българското царство, според италианския дипломат, “имаше краткотрайно могъщество, което не сложи край на старото варварство, имаше нещо като проблясък на превъзходство, от което обаче скоро се върна на първоначалните граници и към примитивното невежество. И докато сръбското царство, разширявайки се умерено се утвърждаваше, българското царство приличаше на лавина, която нараства в първоначалното си движение и впоследствие се разпада, за да се превърне на парчета, стигайки дъното”²².

Русия, освобождавайки българите, гласи второто внушение на автора, не би могла да им предложи друга алтернатива, освен тази на национализма “по хоризонтала”, много сходен на неизчерпаемия стремеж към експанзия, завещан от монголите и така характерен за самата Освободителка. В този смисъл, една България “на три морета” е изцяло руски имперски приоритет, чиято задаваща сила обрича (както вещаеше и “скритата” аналитична линия на Дурандо от началото на

70-те години) българската перспектива на трайно изкривяване с непредвидими последици. Алтернативата на тази заплаха, идваща от панславизма, Де Губернатис вижда в елинизма, при това не единствено като възплъщение на една дългосрочна европейска стратегия за блокиране на Русия в настъплението ѝ към Средиземно море, а и като програма за приобщаване на българите към европейската културно-политическа общност. Стъпките обаче, които консултът предлага да се изминат по този път, са сами по себе си утопия. Първо, обръщането на българите към предимствата на елинството е, общо взето, затворена страница в българската история и всеки нов опит би се натъкнал само на национална непримиримост и враждебност. Второ, обединението на сърби и българи под егидата на Австро-Унгария (очевидно като продължение на един доказал вече определени предимства многонационален модел на държавност), е по-скоро проект за времена, далеч по-късни от актуалната епоха на краен национализъм²³.

В заключение не бихме могли да избегнем констатацията, че споменатите препоръки ни връщат към онази, отразена вече и при Дурандо, склонност на италианската дипломатическа мисъл да се обвързва с нереалистични проекти, заложили повече на желаното пред възможното. Това обаче далеч не затъмнява способността на тази мисъл да се опира на верни наблюдения, почерпани от обективни тенденции, още повече, когато е демонстрирана от такъв убеден елинофил, какъвто е Енрико Де Губернатис. Доказва го обстоятелството, че границите на България, очертани и обосновани в неговото есе като по-позитивната за българите алтернатива на развитие “вътре в себе си”²⁴ (в отрицание на “проекта Игнатиев”²⁵, разчетен да погълне и сетния български елемент на полуострова) намират, що се отнася до Македония, потвърждение в очерчанията на т. нар. “безспорна зона”, договорена 34 г. по-късно, при сключването на Балканския съюз. В още по-голяма степен обаче го доказва печалният извод, доколко катастрофична, в своята историческа предопределеност, може да бъде българската съдба, устремена неистово и към “спорните зони” – една пагубна стратегия за външна политика на старите царе, възродена като “руско” наследство и в модерната доктрина за национално обединение на българите.

БЕЛЕЖКИ

¹ Davidov, A. La diplomazia italiana e la liberazione della Bulgaria dal dominio turco.// Il leone e la scimitarra. La liberazione della Bulgaria nella testimonianza dei consoli italiani. Cosenza, 1990, р. XX.

² Българско национално-революционно движение 1868–1874. (Чуждестранни документи) Т. 1. 1868–1871, С., 1992, № 236, с. 374–376.

³ Пак там, с. 377.

⁴ Пак там, с. 377–378.

⁵ Пак там, № 294, с. 472.

⁶ Пак там, с. 473.

⁷ **Гандев, Х.** Васил Левски. Политически идеи и революционна дейност. – В: Проблеми на българското възраждане. С., 1976, с. 571–622; **Guida, F.** Una pagina fondamentale della questione d'Oriente: la liberazione della Bulgaria. // Il leone e la scimitarra, p.VI.

⁸ **Бурмов, А.** Български революционен централен комитет (1868–1877). – В: Избрани произведения. Т. III. С., 1976, с. 9–112; **Унджиев, Ив.** Васил Левски. Биография. С., 1980; **Генчев, Н.** Васил Левски, Революцията и бъдещият свят. С., 1973; **Павловска, Цв.** Васил Левски и Вътрешната революционна организация. С., 1993.

⁹ **Тодев, И.** Един доклад на генерал Игнатиев за Софийския процес от края на 1872 и началото на 1873 г. – Bulgarian Historical Review, 2006, 1–2, с. 548–550; **Дойнов, Д.** Левски пред съда на Портата и на историята. – В: Истини и заблуди в моя път през годините. С., 2000, с. 288–291; БНРД, Т. 2, № 454, с. 287–288.

¹⁰ **Генова, Л.** Два доклада на италианския консул в Русе Ч. Дурандо за разследванията по нападението на турската поща и разкритата комитетска организация в България. – В: Изв. държ. арх., № 53, 1987, с. 179–191.

¹¹ БНРД, Т. 1, № 453, с. 285.

¹² БНРД, Т. 2, № 528, с. 391–392. В тази връзка може да се допълни, че още през 1861 г. Георги С. Раковски повежда чрез своя в. “Дунавски лебед” и в отделни брошури борба против преселването на българи в Русия. Според него това явление е пагубно за българската нация и за освободителните ѝ борби. Опасява се, че преселниците ще попаднат в ръцете на помешчиците и ще бъдат подложени на произвола на царската администрация – вж. пак там, бележки към документа.

¹³ Макар и в друг контекст, италианският историк Франческо Гуида се спира на посполучливата формула “частична абдикация от суверенитета” – вж. **Guida, F.** Op. cit., p. IV.

¹⁴ **Митев, Й.** Отражение на Априлското въстание в чужбина. С., 1976, с. 51.

¹⁵ **Митев, Й.** Априлското въстание 1876–1966. С., 1966, с. 166–167.

¹⁶ **Камбуров, Д.** Роб по конституционно право и задължение. – В: Демократически преглед, 10.'96 – пролет'97, с. 167–172.

¹⁷ **Митев, Й.** Отражение на Априлското въстание, с. 57.

¹⁸ **Ротштейн, Ф. А.** Международные отношения в конце XIX века. Москва – Ленинград, 1960, с. 85.

¹⁹ Il leone e la scimitarra, pp. 26–27.

²⁰ **Давидова, Д.** Неизвестно есе на Енрико Де Губернатис. – В: Алманах за литература и изкуство “Света гора”, В. Търново, 2006, с. 272.

²¹ Пак там, с. 286–287.

²² Пак там, с. 283–284.

²³ Пак там, с. 287. Идеята за приобщаването на Сърбия и България към Хабсбургската империя е любопитен детайл, който опровергава наличното в българската историография схващане, че през 70-те години на XIX в. Италия е готова да се противопостави решително на едно евентуално австро-унгарско разширение по посока на Балканите – вж. **Монеджикова, А.** Отражение на Априлското въстание в Англия, Франция и Италия. – В: Изв. на науч. институт Христо Ботев, 1, 1954, с. 298. В действителност, този аспект в италианската външна политика се проявява след Берлинския конгрес от 1878 г. и набира сила през следващото десетилетие – вж. **Симеонов, С.** Италиански аспекти на Втората Средиземноморска антанга (декември 1887). – В: Приносът на Историко-юридическия факултет за развитието на българското образование и наука. В. Търново, 2005, с. 136–150.

²⁴ Давидова, Д. Цит съч., с. 281.

²⁵ Il Leone e la scimitarra, p. 132. В доклада от 26 януари/6 февруари 1878 г., цитиран тук, Де Губернатис споделя мнение, че една България, наложена по проект на ген. Игнатиев, би била опасна за бъдещето на Балканите. Като най-засегнати в този случай страни консултът сочи Гърция, Австро-Унгария и Италия. Друг, полуофициален проект за граници на българското княжество Де Губернатис коментира в следващия си доклад от 18 февруари/2 март, към който е приложено и есето "Елинизъм и панславизъм". Доколкото този проект не се схожда с идеите на Игнатиев, тъй като игнорира Македония като евентуално българско притежание, консултът го приема за по-справедлив – вж. Ibidem, pp. 134–135.